

Jak dnes učíme didaktiku prvopočátečního čtení a psaní

JIŘÍ HAVEL

Katedra pedagogiky PdF MU, Poříčí 31, 603 00, Brno, havel@ped.muni.cz

Klíčová slova: učitelství primární školy, didaktika prvopočátečního čtení a psaní, čtenářská gramotnost.

Abstrakt: Příspěvek představuje koncepci přípravy studentů na výuku elementárního čtení a psaní v podmínkách současné primární školy. Shrnuje inovace ve studijním programu Učitelství pro 1. stupeň základní školy na PdF MU v Brně v pojetí tradiční disciplíny Didaktika prvopočátečního čtení a psaní v tomto studiu. Jednou z výrazných změn je zařazení nové studijní disciplíny Rozvíjení čtenářské gramotnosti.

HAVEL, J.: **How today teaching didactics nuclear reading and writing**

Key words: teaching prime school, didactics nuclear reading and writing, reading literacy.

Abstract: Benefit with design extra vires efficient connection new educational object Evolution Initial Literacy and conventional discipline Didactics Nuclear Reading and Writing in studies teaching prime school on Faculty of Education of Masaryk University. They are here inducted data and fundamental topics discipline.

Od akademického roku 2002/2003 je na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity realizován inovovaný studijní program učitelství pro 1. stupeň základní školy. Mezi jeho charakteristické rysy patří snaha tvůrců o změny v obsahu studijních disciplín ve smyslu posílení interdisciplinarit a celostního pojetí jednotlivých oborů a oblastí. V tomto kontextu jsme přistoupili k zásadní změně koncepce i v oblasti tradiční disciplíny didaktiky prvopočátečního čtení a psaní.

Vyšli jsme z novější literatury (např. Doležalová, 2001, Wildová, 2002, Gavora, Zápotočná, 2003), v níž jsou zřetelně akcentovány požadavky na proměnu přípravy budoucích učitelů ve dvou základních směrech:

1. posouvá se pohled na tzv. čtenářské a písařské dovednosti jako výstup z edukačního procesu v primární škole,
2. mění se nároky na osobnostní kvality a profesionalitu učitele elementárního čtení a psaní.

Cílem učitele při vytváření a rozvíjení čtenářských a písařských dovedností žáků dosud je především správné čtení přiměřených (technicky a obsahově) textů, s následnou doslovnou (v lepším případě volnou) reprodukcí a s maximálním důrazem na automatizaci čtenářského (z hlediska kvality i kvantity) výkonu. Produktem užívaných postupů tak je většinou žák, který nemá problém s technikou čtení, tzn. dodržuje kvalitativní i kvantitativní znaky. Číst tedy umí, ale nečte, neboť tuto činnost bere jako technickou záležitost, které se prostě musel naučit. Proto je třeba žáky učit také text vnímat, hledat v něm vlastní hodnotu (vytvářet si názor a postoj), dělat si v něm „svůj pořádek“, identifikovat informace a dávat je do souvislosti s předchozími (nově strukturovat).

V inovovaném pojetí didaktiky čtení a psaní tak spíše hovoříme o čtenářské gramotnosti, která v sobě zahrnuje porozumění psanému textu, používání psaného textu a přemýšlení o něm za účelem dosažení cílů jedince, rozvoje jeho vědomostí a potenciálu a za účelem jeho aktivní účasti ve společnosti (OECD/PISA, 1999, s. 19). Čtenářskou gramotnost tedy nechápeme jen jako schopnost (dovednost) získanou v raném období školní docházky, ale jako neustále se vyvíjející soubor vědomostí a dovedností, které jednotlivci získávají v různých souvislostech a v interakci se svým okolím po celý život.

V nazírání studentů učitelství primární školy na danou oblast didaktiky se nejprve snažíme učinit posun od úrovně tzv. báze gramotnosti (se kterou se setkávali jako žáci) k úrovni gramotnosti jako zpracování textových informací (srov. Gavora, 2003, s. 12). Na této úrovni:

- je potlačován důraz na dekodování významů, na reproduktivní a automatizovaný charakter činností,
- čtenář je vnímán jako aktivní zpracovatel textu,
- všechny operace (např. identifikace hierarchie informací v textu, odlišení důležitých informací od marginálních, hledání vztahů mezi hlavní myšlenkou a podpůrnými informacemi, schopnost komprimovat text, schopnost extrahovat explicitní, ale také implicitní informace – *čtení mezi řádky*, vyvozování závěrů, kritická reflexe - *hodnocení uplatnitelnosti, užitečnosti, novosti, spolehlivosti a pravdivosti informací*) se opírají o porozumění textu.

Čtení (a psaní) na této úrovni je předpokladem k osvojování gramotnosti v nejširší použitelné podobě, tzv. funkční gramotnosti. Tu vnímáme jako schopnost používat tištěný a písemný materiál k uspokojení širokých potřeb člověka, k rozšiřování vědomostí a rozvoji potenciálu osobnosti. Není to tedy čtení v technickém slova smyslu, ale zpracování informací uvedených v textu a jejich použití na řešení určité situace (Gavora, 2000,

s. 21). K podpoře této koncepce jsme před tradiční Didaktiku prvopočátečního čtení a psaní zařadili studijní předmět Rozvíjení počáteční gramotnosti. Jeho cílem je:

- A. získání základních vědomostí o problematice čtenářské gramotnosti jako součásti funkční gramotnosti,
- B. seznámení s teoretickými východisky pro koncipování činností směřujících k dovednostem jedince zacházet s písemnými texty v běžném životě,
- C. implicitní osvojování alternativ k tradičnímu chápání pojetí výuky, které preferovalo při rozvoji čtení především rozvoj správného a rychlého čtení před rozvojem porozumění čtenému.

Není to, alespoň prozatím, předmět, který by byl příliš dovednostně nebo prakticky zaměřený, ale směřuje spíše ke změně dosud zažitého úhlu pohledu na danou problematiku. Studenti se v něm učí vnímat čtenářskou (písařskou) gramotnost jako oblast, která je jádrem funkční gramotnosti a přímo podmiňuje úspěšnost žáka při osvojování dalších podoblastí gramotnosti (Havel, Krátká, 2004). Postupem času bychom chtěli, aby realizace tohoto předmětu směřovala také k problematice ostatních podoblastí gramotnosti. K tomu je však nezbytné zapojit do vedení seminářů i kolegy z jiných kateder.

Navazující studijní předmět Didaktika prvopočátečního čtení a psaní je v přípravě budoucích učitelů koncipován s následujícími cíli:

- A. získání základních vědomostí o problematice vyučovacího procesu v dané oblasti,
- B. osvojení dovednosti projektovat a realizovat výuku čtení a psaní v elementárních třídách,
- C. aplikace metodických postupů v hlubší souvislosti ve vztahu k ostatním prvkům systému a zejména k cíli.

Součástí didaktiky je nutně i osobnostní příprava, jejímž produktem by měl být didaktický odborník a profesionál, který umí všestranně podpořit žákův individuální rozvoj, tzv. facilitátor (Wildová, 2002, s. 17). V praxi se projevuje tak, že dokáže přizpůsobit podmínky výuky flexibilně schopnostem a individuálním potřebám svých žáků. Vedle stěžejních kompetencí metodických je tak důraz v přípravě kladen také kompetence diagnostické, intervenční, motivační, atd. Vzhledem k širší problematice je zřejmé, že tuto přípravu nelze uskutečňovat bez funkčního propojení s pedagogickou praxí a že k úplnému dosažení požadovaných kvalit může dojít až po zkušenosti v praxi.

Přítom je ale nutné, aby už nastupující učitel primární školy byl odborně i osobnostně připravený k individuálnímu rozvíjení každého žáka v oblasti čtení a psaní. Proto se snažíme výuku na fakultě i náplň pedagogických praxí koncipovat tak, aby studenti po absolvování didaktiky zvládli projektovat, realizovat i reflektovat výuku daného předmětu tak, aby:

- vedli žáky ke čtenářským a písařským dovednostem, tzn. získávat informace, vytvořit interpretace, posoudit text,
- dokázali evokovat vnitřní motivaci žáků k osvojovaným dovednostem,
- využívali aktivizující metody výuky, které rozvíjejí tvořivost a schopnost kooperace žáků,
- pracovali se všemi typy textů, tzn. souvislými (vyprávění, výklad, popis, polemický text, instrukce) i nesouvislými (formuláře, výzvy, reklamy, grafy, obrázky, schémata, tabulky, mapy),
- uměli klasifikovat situace ve čtení, tzn. pro soukromé využití, pro veřejné využití, pro zaměstnání, pro vzdělání,
- upřednostňovali při výuce obsah (to co žák čte, píše) před vnější formou (jak čte, píše),
- respektovali ve výuce význam funkčnosti, tzn. schopnosti využívat čtení a psaní jako prostředku (nástroje) pro komunikaci, trávení volného času i vzdělávání (včetně celoživotního).

To jsou jen v kostce vybraná východiska, která tvoří obsahové zaměření výše zmíněných studijních předmětů. V současné době získáváme první reálné zkušenosti s touto koncepcí a lze předpokládat, že východiska budou postupně upravována a doplňována. Jsme ale přesvědčeni, že změna byla nanejvýš nutná, neboť zvládnutí počátečního čtení dnes i v souvislosti s moderními pomůckami a médii ovlivňuje úspěšnost žáka v celém edukačním procesu více než dříve. Vedle zkušeností nám však chybí také dostatek empirických dat, které se chystáme získat prostřednictvím výzkumů nebo realizací diplomových (případně disertačních) prací. Právě tyto údaje nám snad pomohou najít přesnější podobu nového modelu.

Literatura

- DOLEŽALOVÁ J. (ed.) 2001: Současné pohledy na výuku elementárnímu čtení a psaní. Hradec Králové: Gaudeamus, ISBN 80-7041-100-7
- GAVORA P. 2000: Čítanie a písanie v životných situáciách: funkčná gramotnosť. In Paedagogica 15, Zborník FFUK. Bratislava: UK, s. 19 – 40. ISBN 80-223-1425-3
- GAVORA P., ZÁPOTOČNÁ O. 2003: Gramotnosť, vývin a možnosti jej didaktického usmerňovania. Bratislava: UK, ISBN 80-223-1869-8

- HAVEL J. 2003: Model praktické přípravy studentů učitelství primární školy v pětiletém studiu. In Marková K. (ed.): Pedagogická praxe. Sborník příspěvků z III. celostátní konference. Praha: PdF UK, s. 47–51, ISBN 80-7290-105-2
- HAVEL J.; KRÁTKÁ V. 2004: Inovace v pojetí výuky didaktiky prvopočátečního čtení a psaní. In Janík T.; Mužík V.; Šimoník O. (eds.): Oborové didaktiky v pregraduálním učitelském studiu [CD ROM]. Brno: MU, 5 s.. ISBN 80-210-3474-2
- KOLLÁRIKOVÁ Z; PUPALA B. (eds) 2001: Předškolní a primární pedagogika. Praha: Portál, ISBN 80-7178-585-7
- OECD: 1999: Měření vědomostí a dovedností. Nová koncepce hodnocení žáků. Praha: ÚIV, ISBN 80-211-0333-7
- WILDOVÁ R. 2001: Rozvoj dovedností čtení, čtenářství a čtenářské gramotnosti u žáků české primární školy. Výzkumná zpráva. Praha: PedF UK.
- WILDOVÁ, R. (ed) 2002: Aktuální problémy didaktiky prvopočátečního čtení a psaní. Praha: PedF UK, ISBN 80-7290-103-6